

ОБРАЗ КОНЯ У ПОЕТИЧНИХ СТРУКТУРАХ МИХАЙЛА ЛЕРМОНТОВА

Образи звірів і тварин були невід'ємним складником світогляду поетів-романтиків, які презентували передусім відповідну романтичну ідеологію. Символіка освоєної фауни глибоко споріднена зі суттю романтичної ідеології, традиції якої наявні і в сучасних творах. Ідеться про визначальні тематичні мотиви, які заакцентовують у ліриці романтиків символіку образів коня, собаки та півня. З-поміж трьох названих представників свійських тварин у поетичних текстах Михайла Лермонтова образу коня відведена чільна роль у втіленні особливостей романтичного світогляду та романтичної ідеології. У літературі та живописі доби романтизму образ коня превалує. Його символіка пов'язана з розмаїттям сенсів. Головні з них – романтичне почуття волі героя-вершника на безкраїх просторах степу зокрема і символіка свободи у широкому сенсі – загалом.

У ліриці романтиків образ коня – це анімалістичний символ, який найбільшою мірою відповідає її поетичній суті. Цей образ зберіг своє значення і по нині. За слушним твердженням Михайла Епштейна, “образ коня, висунутий у центр ліричної творчості романтичним світовідчуттям, що прийшло на зміну класичній дидактиці, і, подібно до багатьох інших романтичних нововведень, закріпився в ліриці як її стійка емблема” [5, 92]. Панівне місце коня у системі анімалістичних образів романтичної поезії зумовлене двома обставинами. З одного боку, кінь – це свійська, дуже близька людині тварина, а його символіка пов'язана з зародженням цивілізації і господарювання. З іншого боку, кінь як ніхто інший з усіх свійських тварин уособлює неприборканість, незалежність, свободу. Власне, на цьому парадоксі значень будується романтична символіка коня, для якої домінантною є семантика волі, свободи, дикої природи. Саме у такому ключі проінтерпретуємо образи коней у поетичних творах Михайла Лермонтова.

Міфологія давніх народів створила багато образів казкових коней. Для прикладу, божественний кінь Аріон, народжений від Посейдона і Деметри, умів розмовляти людською мовою. У скандинавській міфології швидкий, мов вітер, Слейпнгер, восьминогий кінь верховного бога Одина, вважався уособленням восьми вітрів. Чудові крилаті коні, які несуть сяючі колісниці богів в античній та інших міфологіях, – духовні символи сонячної енергії. Відомий крилатий кінь грецьких міфів – білосніжний Пегас – з'явився на світ із тулуба вбитої Персеєм горгони Медузи. На горі муз, Геліконі, Пегас вибив копитом чудотворне джерело Іппокрена. Завдяки цьому став поетичним символом натхнення і емблемою поетів. Вважалося, що метафоричний образ Пегаса як обдарованого поета підносить творців на вершину Парнасу – в оселю муз. Така символіка образу дивовижного коня була традиційна як для

західноєвропейської, так і російської романтичної традиції (О. Пушкін, М. Лермонтов, Є. Баратинський). Ось характерний приклад.

Поезія “Портрети” (1829) М. Лермонтова:

...Он добр, член *нашего Парнаса*,
 ...На крыльях *дряхлого Пегаса*
 Летает в мир мечтанья он... [2, 96].

Зауважимо, що образи коней у російській літературі частково вже були об’єктом літературознавчого вивчення. Так, дослідниця Валерія Філіпп у статті “Эй, вы, залетные” [4] виклала результати своїх спостережень над характером звертань до коней у літературних творах ХІХ – початку ХХ ст. Ці конструкції дали їй підстави дійти висновку, що М. Лермонтов любив, приміром, вживати поетично забарвлене слово “скакун” замість нейтрального “кінь”:

На серебряные шпоры
 Я в раздумии гляжу;
 За тебя, *скакун мой скорый*,
 За бока твои дрожу... [2, 278].

У звертаннях до коней емоційність поетів-романтиків відіграє не меншу роль, ніж у звертаннях до людей. Залежно від ситуації, від характеру і настрою господаря коня, ці звертання можуть бути позитивними, дружніми, ласкавими чи від’ємними, лайливими, тобто виражати різні емоції адресанта. Саме звертання, особливо якщо вони експресивно забарвлені, емоційно “зрівнюють” коней з людьми.

Важлива ознака образів романтичних коней – це те, що вони насамперед істоти красиві, граціозні. Так, з символікою образу коня пов’язана романтична естетика, а романтична категорія краси відповідно пов’язана з романтичним бестіарієм. Звісно, зовнішня краса коня не є основною причиною його змалювання у творі. Однак майже у кожному тексті містяться кілька слів, які наголошують на привабливому зовнішньому вигляді тварини.

Ілюстративні приклади характерні для поетичних структур М. Лермонтова. Ось характерний пасаж з поеми “Аул Бастунджи” (1833–1834):

Горяч и статен конь твой вороной!
 Как красный уголь, его сверкает око!

Нога *стройна*, *косматый* хвост трубой;
 И лоснится хребет его *высокой*,
 Как *черный камень*, сглаженный волной!
 Как *саранча*, легко в степи широкой
 Порхает он под легким седоком,
 И голос твой давно ему знаком!.. [3, 298] .

Своєрідна, сказати б, алергічна реакція М. Лермонтова на красу коня, трактування його як джерела естетичного пізнання світу виявляється і у вмінні виявити та детально описати вигляд тварини, особливо слухняну, виховану поведінку чи рух:

Несется конь быстрее лани,
 Храпит и рвется, будто к брани;
 То вдруг осадит на скаку,
 Прислушается к ветерку,
 Широко ноздри раздувая;
 То, разом в землю ударяя
 Шипами звонкими копыт,
 Взмахнув растрепанною гривой,
 Вперед *без памяти летит*.
 ...*Скакун лихой*, ты господина
 Из боя вынес *как стрела*,
 Но злая пуля осетина
 Его во мраке догнала! [3, 52].

Цей фрагмент можна визнати взірцем художнього опису коня, адже в ньому чільну роль відіграє саме естетичне переживання.

Проте не краса робить образ романтичного коня винятковим у світлі символічної парадигми бестіарію. “Кінь має в собі душу, яка відчуває свою енергійність і засмучується, що творець ув’язнив її в тілі тварини”, – робить слушний акцент Л. Гінкова [6, 11–12]. Власне завдяки душі, ув’язненій у коні, можливий такий художньо вірогідний контакт з вершником.

У творах носіїв епохи романтизму кінь може глибоко проникати в думки свого господаря, поділяти його почуття, співпереживати. Оскільки романтичний герой дуже часто перебуває у ситуаціях конфлікту з навколишнім середовищем, самотності, а також внутрішньої поразки, у нього немає нікого ближчого за співчутливого коня.

У поезії “Прощання” (1832) М. Лермонтова містяться такі мотиви:

– Нет у меня отчизны и друзей

Кроме булатной шашки и коня... [2, 247].

Вони мають місце й у поемі “Монго” (1836):

Повесы на коней вскочили

И думы мрачные свои

Друг другу вздохом сообщили.

Деля печаль своих господ,

Их кони с рыси не сбивались,

Упрямо убавляя ход [3, 402].

У творах М. Лермонтова відчуття порозуміння між конем і вершником виявляє різний ступінь інтенсивності. Іноді межа між світом людини і світом тварини зникає; кінь і вершник зливаються в одне ціле. Ілюстрація – вірш “Люблю я ланцюги синіх гір...” (“Люблю я цепи синих гор...” , 1832) :

...Я чувствовал, как конь дышал,

Как он, ударивши ногой,

Отбрасываем был землей;

И я в чудесном забытьи

Движенья сковывал свои,

И с ним себя желал я слить,

Чтоб этим бег наш ускорить;

И долго так мой конь летел...

И вокруг себя я поглядел:

Все та же степь, все та ж луна:
 Свой взор ко мне склонив, она,
 Казалось, упрекала в том,
 Что человек с своим конем
 Хотел владычество степей
 В ту ночь оспаривать у ней! [2, 245–246].

Згадані тут риси образу романтичного коня частково мають міфологічне походження. Російський історик і фольклорист Олександр Афанасьєв (1826–1871) так розмірковував про значення образу коня в міфології давніх слов'ян: “Як втілення поривчастих вітрів, грози і летючих хмар, казкові коні наділені крилами, що ріднить їх з міфічними птахами... вогненний, що дихає вогнем... кінь служить поетичним образом то яскравого сонця, то хмари, що засвічується блискавками... Богатирські коні нашої бувальщини і казкового епосу з такою легкістю і швидкістю скачуть з гори на гору, через моря, озера і річки, відрізняються такою величчю і силою, що ніскільки не приховують свого міфічного походження і спорідненості з божественними стихіями” [1, 147–148]. Однак значення образу коня в ліричній поезії визначається не лише міфологічними традиціями, в яких образи інших тварин – корова, вівця, змія, вовк, ведмідь – відіграють не менш суттєву роль. Основне – не ці природні стихії, які уособлює образ коня, а мотив можливості панувати (домінувати) над ними ліричному герою за посередництвом коня. Антропоцентрична установка тут виявляється досить чітко: кінь – втілення стрімких (бурхливих), неприборканих сил природи, але в їхній цілковитій покірності людині. Кінь – сама стихія, яка несе на собі людину, надаючи їй царської величності. Ось чому образ коня такий необхідний поезії. Він – образне виявлення сутності ліричного героя, який панує над світом [1, 93].

... Я мчался на лихом коне
 В пространстве голубых долин,
 Как ветер, волен и один... [2, 245].

У контексті нашого дослідження вартий уваги ще один поетичний символ – образ “романтичного Кентавра”. Він засвідчує зв'язки, які злютовують в одне ціле людську та кінську природу. Впадає в око духовна єдність двох цілком різних з фізичного погляду істот. Бачення природи як гармонійного цілого, пов'язаного таємничими зв'язками і відношеннями, притаманне романтичному світобаченню. Мотив злиття коня і вершника часто

буває переплетеним з важливим для романтичних уявлень мотивом дикого галопа. Адже під час їзди верхи кінь стає союзником у подоланні перешкод, у досягненні мети, у втечі від негараздів. Це засвідчує поема “Хаджи Абрек” (1833–1834) М. Лермонтова:

... Скачи, мой *конь*! Пугливым оком
 Зачем глядишь перед собой?
 То камень, сглаженный потоком!..
 То *змея* блистает чешуей!..
 Твоею гривой в поле брани
 Стирал я кровь с могучей длани;
 В степи глухой, в недобрый час,
 Уже не раз меня ты спас.
 ... Они почуют издалека,
 Что мы с тобою дети рока!.. [3, 317].

Популярним аналогом поетичного образу вершника, який галопом мчить у далечінь, часто є незвичайна, чуттєва особистість. Вона розуміє світ глибше, ніж її ближні. Йдеться про типового романтичного героя. Саме з цієї причини навколишня дійсність стає джерелом постійного розчарування, а взаємини з іншими людьми завершуються внутрішньою кризою, від якої ілюзорно врятувати може втеча на коні.

Мотив цієї втечі знайшов своє відображення у вже згадуваній поемі “Аул Бастунджи” М. Лермонтова:

И молча *на коня вскочил* Селим:
 Нагайкою махнул, привстал немного
 На стременах... затрепетал под ним
 И захрапел *товарищ быстроногой*!
 Скачок, другой... ноздрями пар как дым...
 И полетел знакомою дорогой,
 Как пыльный лист, оторванный грозой,
 Летит крутясь по степи голубой!.. [3, 298–299].

Цей уривок – переконливий приклад того, як риси коня фактично зливаються з загальним образом романтичного героя. Зірваний бурею листок – це і кінь, і герой одночасно. А дикий галоп символізує спробу втечі від навколишнього світу, намагання забути про нього і про проблеми, які він уособлює. Романтики зображали цю ситуацію як таку, що допомагає героєві самовизначитися, перевірити власну цінність, усвідомити власні можливості. Нерідко образ вершника в поезіях епохи романтизму постає без додаткової ідентифікації. Він характеризується через змалювання надшвидкої їзди, яка свідчить про переживання ним, приміром, почуття тривоги.

Окреме місце в інтерпретації символічної парадигми романтичного бестіарію М. Лермонтова належить образу демонічного коня. Як правило, це кінь, який а) скеровує вершника в обитель злих сил; б) на своєму хребті несе злого духа, чорта; в) дихає вогнем і наділений потужною силою і витривалістю. Таку складну символічно-семантичну ситуацію відтворює поема “Аул Бастунджи”:

...Размашисто скакал он, и кремни,
 Как брызги рассыпаясь, трещали
 Под звонкими копытами. Они
 Сырую землю мерно поражали;
 И долго вслед ущелия одни
 Друг другу этот звук передавали,
 Пока вдали, мгновенный, как Симун,
 Не скрылся всадник и его скакун ...

*Как дух изгнанья, быстро он исчез
 За пеленой волнистого тумана!..
 У табуна сторожевой черкес,
 Дивяся, долго вслед ему с кургана
 Смотрел и думал: “Много есть чудес!..
 Велик аллах!.. ужасна власть шайтана!
 Кто скажет мне, что этого коня
 Хозяин мрачный – сын земли, как я?” [3, 298–299].*

У ліричній ситуації поеми кінь перебуває під владою шайтана. Разом з вершником вони презентують темні сили природи. А це вже інший бік романтичної ідеології і символіки образу коня у поетичних структурах М. Лермонтова.

Символіка образу романтичного коня була тісно пов'язана з міфологією. Так, наприклад, в уявленнях, які об'єднували коня з солярними міфами, він символізує плинність часу (кінська упряж Феба, чотири крилатих коня бога Сонця – Геліоса). Таке ж символічне значення притаманне образу коня у вірші “Полонений рицар” (“Пленный рыцарь”) М. Лермонтова: “... Быстрое время – мой конь неизменный ...”; “...Мчись же быстрее, летучее время...”.

У проінтерпретованих поетичних творах М. Лермонтова символіка образу коня безпосередньо співвідноситься зі символікою часу. Це пояснюється тим, що кінь асоціюється з рухом, поступом, переміщенням у просторі. Усі ці мотиви пов'язані з часом, а тому образ коня епохи романтизму став символом часу.

На основі аналізу поетичних текстових структур можна дійти наступних висновків.

Кінь як поетичний образ – це наділена душею істота. Він здатний співпереживати з романтичним героєм і уособлює почуття свободи. Свободу він символізує своїми діями і вчинками (біг, тривога за долю вершника, блукання).

Поруч із основним семантичним наповненням, пов'язаним із символікою свободи, образи коней епохи романтизму презентують й інші сенси. Серед них вирізняються плинність часу, краса, вірність. У творах поета-романтика М. Лермонтова образ коня стає символом і цих якостей.

Образи коней можуть символізувати і темні сили природи. Вони з'являються в нічних мареннях, бувають ворожими, пекельними, несуть вершника у невідоме, втілюють негативну енергію.

Специфічну символічну функцію образ коня має й у східних поемах М. Лермонтова.

У контексті романтичного бестіарію образ коня найбільш зримо і повно уособлює сутність романтичної ідеології. Звідси – неповторне мистецтво рецепції світу людини й природи, вміння творити художні цінності на рівні використання бестіарних образів.

Література

1. Афанасьев А. Н. Древо жизни : избранные статьи / Александр Николаевич Афанасьев; [подготовка текста и коммент. Ю. М. Медведева, вступит. статья Б. П. Кирдана]. – М. : Современник, 1983. – 464 с.
2. Лермонтов М. Ю. Собрание сочинений в 4 т. / Михаил Юрьевич Лермонтов; [примеч. И. Л. Андроникова]. – М. : Худож. лит., 1983.

3. Т. 1 : Стихотворения. – 1983. – 446 с.
4. Лермонтов М. Ю. Собрание сочинений в 4 т. / Михаил Юрьевич Лермонтов; [примеч. И. Л. Андроникова]. – М. : Худож. лит., 1983.
5. Т. 2 : Поэмы и повести в стихах. – 1983. – 542 с.
6. Филипп В. Эй, вы, залетные! / Валерия Филлип // *Studies in Slavonic literatures and culture* / [edited by Munir Sendich]. – Michigan, 1988. – P. 117–132.
7. Эпштейн М. Н. “Природа, мир, тайник вселенной...” : система пейзажных образов в русской поэзии / Михаил Наумович Эпштейн. – М. : Высшая школа, 1990. – 303 с.
8. Ginkowa Ł. Koń ma duszę w sobie / Łucja Ginkowa. – Kraków, 2001. – 647 s.

Аннотация

Статья посвящена интерпретации символики образа коня в поэтических структурах Михаила Лермонтова. Символика домашних животных глубоко сродная сути романтической идеологии. Отмечается, что в поэтических текстах М. Лермонтова образу коня отведена видная роль в воплощении особенностей романтического мироощущения и романтической идеологии. В проинтерпретированных поэтических структурах образ коня – символ свободы, текучести времени, красоты, верности. Образ коня может символизировать и темные силы природы. Они являются в ночных грезах, бывают враждебными, несут всадника в неизведанное, воплощают негативную энергию.